

MEM VE ZİN MESNEVİSİNDE YÜZ, GÖZ VE SAÇ MAZMUNLARI THE FACE, EYE AND HAIR IMAGERIES IN MASNAWI OF MEM AND ZIN

Osman ASLANOĞLU*

Öz

Klasik dönem Kürt Edebiyatı şairlerinden olan Ahmed-i Hanî, dinî eserlerin yanı sıra aşk hikâyesini konu edinen bir mesnevi de kaleme almıştır. Kürtçe yazılan bu mesnevinin adı Mem û Zîn (Mem ve Zin) olup 2662 beyitten oluşur. Hanî'nin en önemli ve tanınmış eseri olan bu mesnevi, iki âşık ve iki mâşuğun aşkı konu edinmektedir. Bu eser, mükemmel bir olay örgüsü ve ifade tarzına sahiptir. Hanî, bu önemli eserde çok sayıda edebi sanat kullanmış ve benzetmelere başvurmuştur. Aşkı anlatırken sevgilinin gözü, yüzü, saçı, kaş ve dudak gibi pek çok unsuru edebi bir tarzla işlemiş ve bunların âşık üzerindeki etkilerinden bahsetmiştir. Güzellik unsurları, divan edebiyatında üzerinde çokça durulan konulardandır. Hanî'nin bu unsurlara hangi anlamlar yüklediğini ve ne tür benzetmeler içerisinde ele aldığını bilmemiz, onun edebi yönünü tanımamıza yardımcı olacaktır. Biz bu çalışmamızda sadece yüz, göz ve saç unsurlarına yüklenen anlamlar üzerinde duracağız.

Anahtar Kelimeler: Mesnevi, Mazmun, Güzellik Unsuru, Mem ve Zin, Ahmed-i Hanî, Kürtçe.

Abstract

Ahmedi Khani who is one of the Kurdish literature poets of classical period has written a masnawi subject to love story as well as religious works. The name of this turkish written masnawi is Mem and Zin and consists of 2662 couplets. The most important and well known work of Khani's this masnawi is about the love of two lovers and two beloveds. This work has a perfect plot and wording. Khani has used so many literary arts and applied so many figures of speech. He has discussed most elements like the eye, face, hair, eyebrow and lip of lover with a literary style while describing love and has mentioned to effects on the lover. Beauty elements are most emphasised subjects in classical ottoman poetry. To know what meanings Khani attribute to this elements and handle in what kind of figures of speech will help us to know the literary aspect of him. In this work, we will just put emphasis on the meanings of face, eye and hair elements are attributed.

Keywords: Masnawi, Imaginery, Beauty elements, Mem and Zin, Ahmedi Khani, Kurdish.

GİRİŞ

Ahmed-i Hanî (1651-1707) klasik dönem Kürt şairlerindedir. 1651'de Doğubeyazıt'ta dünyaya gelmiştir. Hanî, Kürtçeden başka Türkçeyi, Arapçayı ve Farsçayı da iyi bilirdi (Bozarslan, 1990, s. 17). Hanî eserlerinden anlaşıldığı üzere dinî-tasavvufî şiirler söylemiştir (Açıkgöz, 2012, 1). En çok tanınmış eseri, aşk mesnevisi olan Mem ve Zin'dir. Bu eser Hanî'den önce Botan bölgesinde yaygın bir aşk hikâyesinin yeniden yorumlanmış ve yazılmış halidir. Bu eserin yazımı beş yıl sürmüştür. (Açıkgöz, 2012, 1). Bu aşk mesnevisi diğer mesnevilerden farklı olarak iki âşık ve iki maşuk üzerinde durmaktadır. Siti ve Tacdin birbirlerine kavuşur, ama Mem ve Zin birbirlerine ulaşmadan acı bir şekilde ölürlür. Doğal olarak bir hikâyede iki bayan kahraman olunca güzellik unsurlarından daha çok bahsetme imkânı oluşur.

Hanî, Zin ve Siti'yi beyitlerinde tarif ederken onların güzellik unsurlarına çok değinir. Güzellik unsurlarının her birinin, ayrı bir güzelliği, yönü ve etkisi vardır. Bu nedenle divan edebiyatında sevgilinin her uzvu için ayrı benzetmeler yapılır. Sevgilinin her bir uzvu öne çıkan bir kaç özelliğiyle bahsedilir. Şiirlerde geçen güzellik unsurlarıyla ilgili yapılan benzetmeler ve sanatlar genellikle dört temel açıdan ele alınmıştır:

1-Şekli açısından: Üzerinde durulan uzuv, şekli itibarıyla başka bir şeye benzetilir. Mesela "kaşlar", eğiriliğiyle "yay"a benzetilir.

2-Rengi açısından: Üzerinde durulan uzuv, rengine göre aynı renkteki başka bir varlığa benzetilir. Mesela "saç", siyahlığıyla "gece"ye benzetilir.

3-Özelliği açısından: Üzerinde durulan uzuv, şekil ve renk dışındaki bir özelliğiyle ilişkili olabileceği bir şeye benzetilir. Mesela "dudaklar", tatlılığıyla "hurma" ve "şarab"a benzetilir.

4-Önemi açısından: Bahsedilen uzuv, âşık için hangi derecede önemli ise o ölçüde değerli bir şeye benzetilir. Mesela "kaş", âşık için bir hedef olmasıyla "kabe"ye benzetilir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Kürt Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, aslanogluosman@gmail.com

Bu benzetmelerde ayrıca göz önünde bulundurulması gereken bir şey de benzetmelerin yapıldığı varlıklar arasında etki veya görev ilişkisinin olmasıdır. Yani kaşlar, yaya benzetilirken eğriliği açısından bir benzetme yapılmıştır; ama yay'ın seçilmesi ise onun ok atıp karşıdakini yaralaması veya öldürmesi özelliği ve göreviyle ilişkilidir. Çünkü sevgilinin kaşları da kirpikleri ok yapıp adeta âşığı vurmakta ve yaralamaktadır.

Bu noktalar göz önünde tutularak Hanî'nin, Mem ve Zin mesnevisinde sevgilinin yüz, göz ve saç unsurlarını hangi açılardan ele aldığına bakalım:

1. YÜZ

Şiirlerde didar, rûy, roh/ruh, çehre, vech kelimeleri yüz için kullanılır. Sevgilinin güzelliğinin büyük bölümünü "didâr" oluşturur. Çünkü o kaş, göz, dudak, yanak vesairenin güzelliklerine sahiptir. Bu bakımdan o güzellik meydanı veya güzellik harmanıdır. Yine yüz aydınlık ve parlaktır(Pala, 2009, 116). Çünkü güneş ve ay parlaktır. "Mâh-cemâl", "mehves", "meh-pare", "meh-peyker", "âfitâb" ve "şems" olarak nitelendirilen sevgili, yüzü ile etrafı, cihanı ve âşığın gönlünü aydınlatır. Yüz, pembe, beyaz, kırmızı renkli ve hoş kokulu taze gonca güle benzetilir(İsen ve diğerleri, 2009, 321). Yüz, güneş olunca âşığın gözyaşları yıldız olur. Sevgilinin yüzü bazen bir mum veya çerâğdır. Bazen de sevgilinin yüzü aynaya benzetilir(Pala, 2009, 117). Tasavvufta "Allah'ın tecellisi" yerine kullanılır. Yüz, nurunu Allah'ın Cemâl sıfatından alır(Pala, 2009, 117; Üstüner, 2007, 264). Ayrıca "mutasavvıfların toplandığı yer" anlamına gelir(Artun, 2010, 196). Âriflerin nezdinde "Zat ve Hakk'ın feyizleri" demektir(Seccadî, 2010, 508).

Hanî mesnevide yüz mazmununu yedi temel özelliğiyle ele alır:

1.1. Aydınlık -Nur

Hanî, yüzün en çok aydınlık özelliğini zikreder. Sevgilinin yüzü nurlu ve parlaktır(Çeçen, 2008, 102). Sevgilinin yüzü âşığın hayatını aydınlatan bir ışık gibidir. Âşık sevgilinin yüzünü görürse her yer aydınlık olur ve gönlüne nur gelir. Bu yönüyle çoğu zaman edebiyatta güneş ve aya benzetilir. Yüzün aydınlık özelliğiyle ay veya güneşe benzetilmesinin bir yönü de saçın siyah olması ve geceyi temsil etmesidir(Bkz. Tolasa, 2001, 178). Bu tecelli ve parlama tasavvufi olarak Allah'ın isim ve sıfatlarıyla tecelli etmesini ifade eder. Bu nedenle Hanî, mesnevinin başında Allah'ı tespih sadedinde bazı cümleler söylerken sevgilinin yüzündeki nurdan ve güzellikten bahseder ve bu güzelliğin Allah'ın güzelliği olduğunu söyler:

Nûr î tu di husnê rûyê dildar

Nar î tu di qelbê aşîqê zar

Sensin sevgilinin yüzündeki aydınlık

Zavallı âşığın gönlündeki ateş yine sensin! -10 (Açıkgöz, 2012, 4)

Yine başka bir beyitte âşık ve maşuğun birbirlerini görür görmez sevmesini tasvir için yüzlerindeki aydınlığın birbirlerine uyumlu olup âşık olduğunu zikreder. Bu şekilde yüzdeki nur, bakışı ifade etmektedir. Adeta ay ve güneşin birbiriyle ilişkisi gibi sevgili güneş yüzüyle âşığın yüzünü de aydınlatıp birbirlerine âşık olurlar:

Sirrê dilî kir bi hev te'elluq

Nûra ruxê wan bi hev te'eşşuq

Gönüllerinin sırrı birbirine bağlandı.

Yüzlerinin nuru da birbirlerini sevdi -560 (Açıkgöz, 2012, 48)

Sevgilinin yüzündeki aydınlık bazen yıldırıma benzetilir. Yıldırımın aniden parlaması gibi güzellerin yüzündeki nuru bir defa gören âşık, kendinden geçer. Aşk hastalığını anlatan hekim dadı, âşığın hastalığının, güzellerin yüzünde bulunan yıldırım sebebiyle oluştuğunu söyler:

Dûr bit ji we ew gelî rewalan

Ew berq e di sûretê şepalan

Gençler! O dert sizlerden uzak olsun.

Güzellerin yüzündeki yıldırımdır o. -784 (Açıkgöz, 2012, 66)

Sevgilinin yüzündeki aydınlık o kadar mukaddestir ki Mescid-i Aksa'nın nuruna benzetilir ve onun ışığı feleği de aydınlatır. Bu benzetmede kutsal bir mekan kullanılarak yüzdeki nurun ilahi bir tecelli oluşu vurgulanmıştır:

Dema ku bi nûrê Beytu'-l Eqsa

Qendîlê felek bi wê teyîsa

Yüzü Beytü'l-Aksa'nın nuru gibi parlaktı.

Felek kandili onunla parladı. -1072 (Açıkgöz, 2012, 89)

Sevgilinin yüzündeki nur, âşığı kendine esir eder. Zin, feleğe hitap ederken niçin yüzündeki nuru gösterip Mem'i aşk ateşiyle yaktığını sorar. Yani yüzdeki o parlak ve güzel nur ve tecelli âşığı sevgiliye bağlar:

*Nûrek di rûyê me kir te peyda
Sohtin li Memi te bê suweyda*

Yüzümde bir nur peyda ettin.

Onunla Mem'in gönlünü kokusuz yaktın -1849 (Açıkgöz, 2012, 150)

Yıldız ve ay parlak cisimlerdir. Ancak yıldızların ışığı, küçük görünürken ayın ışığı büyüktür Hanî, Zin'i kızkardeşi Siti ile kıyaslarken ay ve yıldız karşılaştırması yapar ve Zin'i dolunaya benzetir. Ayın dolunay hali, en parlak ve güzel halidir ve sevgilinin yüzü büyük bir nur şeklinde parlar:

*Herçend Sitî sitareweş bû
Lê, Zîn bi ruxan heyvêgeş bû*

Her ne kadar Sitî yıldız gibi olsa da

Zin'in yüzleri parlak ay gibiydi -415 (Açıkgöz, 2012, 36).

Sevgilinin yüzü aya benzetilince ayın en güzel hali olan dolunay, sevgilinin mutlu ve iyi halini yansıtmak için kullanılırken, ayın hilal şekli, sevgilinin üzgün ve kederli hali için kullanılmıştır. Zira sevgili, sevdiğine ulaşamayınca zayıflar ve aydınlığı azalır. Bu açıdan üzülen sevgilinin yüzü ince hilale benzer:

*Bedra rûyê wê bûye hilalek
Tel'et dinuma wekî xeyalek*

Yüzünün dolunayı bir hilal gibi oldu.

Yüz güzelliği de bir hayal gibi görünürdü -1216 (Açıkgöz, 2012, 100)

Yüzün aya benzemesi kadar ondan daha parlak bir cisim olan güneşe benzemesi de çokça kullanılan bir benzetmedir. Kinaye yoluyla güzel kadın, güneş olarak isimlendirilir (Enverî, *Ferheng-i Kinâyât-ı Sohen*, I. Cilt, 31). Bu açıdan bazen sevgilinin yüzü güneşe benzetilir (Tolasa, 2001, 209):

*Tehqîqê bi aftabê ruxsar
Tesdaqê bi mahitabê dîdar*

Yüzünün güneşiyle andımı pekiştiririm ki

Yüzünün mehtabıyla andımı tasdik ederim ki -1808 (Açıkgöz, 2012, 147)

Tu mîhrê cemal û meh-cebînî

Evoçende letîf û nazeninî

Sen güneş yüzlü, mehtap alınlısın

Bu kadar latif ve nazeninsin -1816 (Açıkgöz, 2012, 147)

1.2. Kırmızılığı

Yüz, edebiyatta birkaç renkle beraber anılır. Bunlardan biri de kırmızıdır. Yüzün rengi aldır. Bu aynı zamanda bir utanma rengidir (Pala, 2009, 116). Yüz kırmızı haliyle pek çok çiçeğe benzetilir. Ama daha çok güle benzetilir (Tolasa, 2001, 215). Sevgilinin güle teşbihi yüzünün güzelliği münasebetiyledir (Çeçen, 2008, 109). Kinaye sözlüklerine bakılırsa gülün farklı anlamlarından birinin de "güzel yüz" olduğu görülür (Enverî, *Ferheng-i Kinâyât-ı Sohen*, II. Cilt, 1359). Renk ve koku yönüyle pembe, beyaz, kırmızı renkli ve hoş kokulu taze gonca güle benzetilir (İsen ve diğerleri, 2009, 321). Bu kırmızı renk, sevgilinin canlı ve genç olduğunu gösterir. Zira insan hayatta iken kanlı ve canlı, kırmızı tonlu bir cilde sahiptir. Ama ölünce yüzü solar ve beyazlaşır. Ayrıca bu kırmızılık ve gül benzetmesiyle hem gül-bülbül ilişkisi, hem renk hem de koku yönüyle bir irtibat kurulur:

*Leb-le'l û semen-'îzar û gulrux
Rewneqşikenê butanê Xullux*

Yakut dudaklı, yasemin yanaklı, gül yüzlüydü

Huluh güzellerinin güzelliğini kırıyordu. -395 (Açıkgöz, 2012, 35)

Zulfên misalê tayê sunbul

Xeddên ji rengê rûyê sorgul

İki zülûf sümbül çiçeğine benzerdi;
İki yanağı kırmızı **gülin yüzü rengindendi**. -396 (Açıkgöz, 2012, 35)
Şekker ji lebêd-i yek revandin
Sorgul ji ruxêd-i yek civandin
Birbirlerinin dudaklarından şeker kaçırdılar
Birbirlerinin **yüzlerinden kırmızı gül derdiler**. -1085 (Açıkgöz, 2012, 90)

Âşık, bir bülbül olarak, sevgili ise gül olarak düşünülür (Bkz. Tolasa, 2001, 156). Sevgilinin kırmızı gül yüzüne âşık olan Mem hasretinden zayıflamıştır:

Lê jar û zeîf û bêmecele
Aşufteyê rûyê werdê ale
Fakat cılızmiş, zayıfmiş, mecalsizmiş
Kırmızı gül yüzü için perişanmış. -1485(Açıkgöz, 2012, 122)

1.3. Islak ve Kanlı olması

Âşık, daima aşk ve ayrılık derdiyle ızdırap çeken, âh ve feryat eden, kanlı gözyaşı döken, vücudu ve bağı yaralar içinde zayıf düşmüş, yüzü sararıp solmuş olarak görülür. Aşk acısıyla dökülen gözyaşları yaralı kalpten geldiği için kanlanmış kabul edilir. Burada kalbin kanla olan ilişkisi ile yüzün ve yanağın kırmızılığı arasında bir ilişki kurma söz konusudur:

Mawerdê ji hêstirêd-i gulgûn
Rehtin li ruxêd-i wan di pirrxûn
Gül rengi gözyaşlarından gülsuyu
Kanlı yüzlerinin üzerine döktüler -577 (Açıkgöz, 2012, 100)

1.4. Sararması, beyazlaşması

Sevgili veya mâşuk, mutlu ve keyfi yerinde olunca yüzünün rengi normal haliyle kırmızı ve canlıdır. Ama sevdiğine ulaşamayıp hasret çekince yüzünün rengi değişir ve gider. Bu canlı ve kanlı yüz tenindeki renk gider ve solar. Bu nedenle yüz için bahsedilen diğer renk ise sarı ve beyazdır. İnsan hastalanınca yüzünün sararması gibi aşk hastalığına müptela olan kişilerin yüzü de sararmaya başlar. Sararıp rengini kaybeden yüz, sarı ve beyaz renkle ilişkili varlıkla anılır. Mem'in hapse atılmasıyla beraber yeme içmeden kesilen ve bir kıl kadar zayıflayan Zin'in yüzü de sararmıştır:

Ew mû geriya ji ze'feranî
Teşbihê bi reng û rûyê Xanî

O tel **sararıp safrana döndü**
Hani'nin **yüzünün rengi gibi oldu**. -1844 (Açıkgöz, 2012, 150)

Bir başka beyitte Hanî, nevrüz günü âşık olan Zin ve Sîti'nin eve gelince yüzlerindeki canlılık ve kırmızılığın gitmiş ve yüzlerinin beyazlaşmış olduğundan bahseder. Burada da beyaz renge bürünmüş olan yüzlerini yasemine benzetir:

Cîlwa bûyî cewcemêd-i taze
Rengê semen e bi cayê xaze
Taze yüzleri bembeyaz kesilmiş
Al rengin yerini **yasemin rengi almış** -653 (Açıkgöz, 2012, 56)

1.5. Hatları

Hat kelimesi çizgi, satır, yazı anlamına gelir(Pala, 2009, 197). Yüzdeki hatlarla ayvatüyleri kastedilir(Tolasa, 2001, 141; Pala, 2009, 196). Ayrıca yüzdeki çizgiler anlamına da gelir(Enverî, *Ferheng-i Rûz-ı Sohen*, 1383, 488). Şiirlerde yanak, dudak, ben, saç ve çene ile beraber kullanılır(Pala, 2009, 196). Bazen yeşil, bazen sarı bazen de siyah olarak anılır. Bu tüyler genç ve taze oluşun simgesidir. Sevgilinin yüzündeki bu tüyler güzel bir süs vazifesi görür. Bu tüyler sarı renkli olduğu için ve kırmızı tenli yüz üzerinde oldukları için yakuta benzetilmiştir:

Husna xetê rux ji xettê yaqût
Çaha zeqenê ji sihrê Harût
Yüz hatlarının güzelliği Yakuti yazıdan
Çene çukuru ise Harut sihrindendi. -399 (Açıkgöz, 2012, 35)
Xweşzînet e xet li mah ruxsar
Hindî li rûyan nebûye hevsar
Mehtap yüzlüde ayva tüyleri güzel bir süstü
Yüz üzerinde yular gibi olmamak şartı ile. -2613 (Açıkgöz, 2012, 211)
Zerînkemeran û keckulahan
Tel'etqemeran û xetsiyahan
Altın kemerliler ve eğik külahlılar
Ayyüzlüler ve **kara ayva tüylüleri** -1020 (Açıkgöz, 2012, 84)

1.6. Tazeliği

Yüzün pürüzsüzlüğü, gençliğinin ve tazeliğinin simgesidir. Sevgili genç ve güzel olunca yüzü de taze olarak belirtilir. Dadı, nevrüzde âşık olup kendinden geçen kızlarla konuşurken güzelliklerini ve genç kız oluşlarını, yüzlerinin tazeliği şeklinde ifade eder:

Cılwa bûyî cewcemêd-i taze
Rengê semen e bi cayê xaz e
Taze yüzleri bembeyaz kesilmiş
Al rengin yerini yasemin rengi almış -653 (Açıkgöz, 2012, 56)
Fikirîne ruxîd wan di taze
Şermende dibûn bi cayê xaze
Onların **taze yüzlerini** seyrettiler
Kırmızı renk yerine bunlar utandılar -951 (Açıkgöz, 2012, 79)

1.7. Örtülü-Perdeli

Yüz, âşığı en çok etkileyen uzuvlardandır. Yüz ile örtünün beraber anılması bir kaç yöndendir. Güzel olan yüzün üzerinde bir örtü düşünülürse bu genellikle saçtır (Tolasa, 2001, 494). Daha önce bahsedildiği gibi yüzü bir ay gibi düşünürsek yüzün üzerine sarkan siyah saçlar, bir örtüye benzemiş olur. Bu açıdan yüzün örtülü olmasından saç kastedilmiş olabilir. Bu nedenle Mem, rüzgarla dertleşirken rüzgarın, mektubunu sevgilisi Zin'e verirken, Zin'in yüzündeki perdeyi ve örtüyü kaldırmamasını söyler. Yani rüzgârdan, Zin'in üzüntüden dağılmış ve yüzüne gelmiş olan saçını toplamasını ister:

Zinhar-i di ba nekî nîqabê
Gava ku dixwînitin kitabê
Sakin ha, **yüzündeki örtüyü** yele verme!
Bu mektubu okuduğu zaman -1352 (Açıkgöz, 2012, 111)
Zîn gazî kir û li ba xwe danî
Ew perde ji ser serî hilanî
Zin'i çağırıp yanına oturttu
O **perdeyi yüzünden** kaldırdı -2006 (Açıkgöz, 2012, 163)

2. GÖZ

Göz, divan edebiyatında en çok sözü edilen güzellik öğelerindedir. Sevgiliye ait bütün özellikleri üzerinde taşır. Sevgili, âşık üzerinde gözü ile etkilidir (Pala, 2009, 101). Sevgilinin güzellik öğelerinden olan göz, biçimi, rengi, bakışı, niyeti, büyüleyiciliği ve karıştırıcılığı ve daha başka özellikleri ile şiirde işlenir (Zavotçu, 2012, 305). Edebiyatta çoğunlukla sevgili ve âşık bağlamında yer alır. Sevgilinin gözleri mânâlı bakışlarıyla âdetâ âşığa bir şeyler anlatır. Bu anlatış bazen ok şeklinde âşığın gönlüne girip onu yaralar. Bu durumda göz ile birlikte kaşlar, kirpikler ve gamze de söz konusu edilir. Sevgilinin gözü, sevgili tipinin tam bir benzeri mahiyetindedir. Zalimdir, kan dökücü, insafsız ve lakayttır (Tolasa, 2001, 191). Göz kelimesi daha çok ceylan ve nergis gibi kelimelerle anılır. Gözlerin büyük ve parlak oluşları onları diğerlerinden ayrı ve güzel kılan özelliklerdendir.

Göz, tasavvufta Hakk'ın şuhuduna işaretidir. *Basar sıfatı* anlamında da kullanılır. Sûfiler "Cemal gözü" tabiriyle ilahî basar sıfatını kastederler (Seccadî, 2007, 94). Ayrıca göz, insanda anlamı öldürüp maddeye yönelten bir semboldür. Mutasavvıfa göre madde, haram mesabesindedir. Çünkü sâliki yoldan çevirmektedir. Onu dünyaya yöneltir (Tolasa, 2001, 195). İnsanda sağ göz, âhirete, sol göz ise dünyaya bakar (Ceylan, 2007, 200).

Hanî'nin mesnevisinde göz ile ilgili 7 temel özellik işlenmiştir:

2.1. Ağlaması, Kanlı oluşu

Ağlama ile veya kanlı olmasıyla daha önce yüz unsurundan bahsedilmişti. Göz, ağlamanın kaynağı olmakla beraber gözyaşları, gözden dökülüp yüzün üzerine aktığı için bu özellik hem göz, hem de yüz için kullanılır. Çünkü içiçe olan iki unsurdur. Göz aynı zamanda ağlamayı temsil eder. Divan edebiyatında kan, gül ve şarap, gözyaşının rengi için kullanılır (Pala, 2009, 142). Âşığın dökülen gözyaşları, kalbinin aşk acısıyla aktığı için adeta kanlı halde akar. Çünkü aşk acısı kalbi yaralar ve kanatır. Bu nedenle gözün, kırmızılığı ifade eden bir mazmunla zikredilmesi, sevgilinin gözyaşını aktığını gösterir:

Sorgul bigirîn bi eşkê şebnem

Bilbil bikenin li rexmê hemdem

Gözyaşı döksün kırmızı güller çiğ damlalarından

Bülbüller hemdemlerin inadına gülsün -307 (Açıkgöz, 2012, 28)

Zin, emirin bahçesinde dertli halde dolaşırken kanlı gözyaşları döker:

Gava ku nezer dikir li avan

Xwunabe diçû ji herdu çavan

Zin, sulara baktığı zaman

Her iki gözünden kanlı gözyaşları akardı. -1499 (Açıkgöz, 2012, 123)

Zin, Mem'in tutuklu olmasından dolayı rahat değildir ve gözyaşları aynı şekilde kanlı halde akar:

Nînin ji me ra çu xwab û xwarin

İlla ku du dîde xwîn dibarin

Yoktur benim için uyku ve yemek.

Sadece iki gözümde kan akıyor -1862 (Açıkgöz, 2012, 151)

Zin ve Siti aşktan yere yığılan Mem ve Zin'i görünce gözyaşlarını dökerler. Ama sevgililerin bu gözyaşları kırmızı gül rengiyle ve güzel kokusuyla gülsuyuna benzetilir:

Mawerdê ji hestirêd-i gulgûn

Rehtin li ruxêd wan di pirrxûn

Gül rengi gözyaşlarından gülsuyu

Kanlı yanaklarının üzerine döktüler -577 (Açıkgöz, 2012, 49)

2.2. Siyah ve ela

Siyah renk divan edebiyatı sahası dışında genellikle kötü anlamlar taşır. Ancak şiirlerde ve özellikle gazel tarzı şiirlerde genellikle sevgilinin ya gözleri, ya saçı ya da beni için olumlu anlamda kullanılır. Gözler edebiyatta renk olarak ya siyah ya da eladır (Pala, 2009, 101). Daha çok siyah renkle anılır. Zira sevgili beyaz tenli tasavvur edilir, gözleri de siyahtır. Siyah gözlü sevgili daha güzeldir. Siyah güzel gözleriyle de ceylana benzetilir. Zira ceylanların gözleri oldukça güzeldir:

Ahûyê spî û çav di reş bûn

Biskêd siyah û bêhnê di xweş bûn

Beyaz bir ceylandı, **gözleri karaydı**

Zülüfleri siyah, kokusu güzeldi - 1624 (Açıkgöz, 2012, 132)

Zin, Mem'in mezarı başında ona hitap ederken kendisinin geldiğini ve güzelliğini ona sunduğunu söylerken kendi özelliklerinden bahseder. Gözleri için **siyah badem** ve **ela göz** ifadesini kullanır.

Badamê siyeh û çeşmê şehla

Nar û bih û sîbê şaxê bala

Siyah bademler ve ela gözler...

Narlar, aygalar, elmalar ve yüksek dallar...-2340 (Açıkgöz, 2012, 189)

2.3. Bakışındaki etki

Âşık, daima sevgilinin bir an kendisine bakmasını bekler. Bakışların âşığa dönmesi, ona cevap vermesi olarak algılandığı için mâşuğun âşığa bakışı, onun üzerinde kalıcı etkiler bırakır. Gözlerin bakışı, seveni deli eder, onu şaşkına çevirir. Çünkü sevgilinin bakışlarında ayrı bir özellik vardır. Sevgilinin süzgülün ve baygın bakışları âşığı kendinden geçirir (Zavotçu, 2012, 305).

Sermayeyê wehşeta cunûnan
Mermûzê di dehşeta 'uyûnan
Delilik vahşetinin sermayesi.
Gözlerinin dehşetinde remz edilmişti.-403
Mebhûti dibûn di turfetu'l-'eyn
Keşşafê rumûzê hikmetu'l-'eyn -404 (Açıkgöz, 2012, 35)
Bir anda şaşkına dönerdi gözlerinin bakışından.
Varlıkların hikmetinin inceliklerini keşfedenler

Emir, kızkardeşi Zin'e gidip Mem'i hapisten çıkarmasını söylediği cümlelerde Mem'i Zin'e bağlayan şeyin onun bakışı olduğunu söyler:

Tîra wî li dil ketî te leda
Ew darûyê bêhişî te peda
Onun kalbine isabet eden oku sen vurdun
O sersemlik ilacını da ona sen verdin. -2019 (Açıkgöz, 2012, 164)
Sevgilinin gözlerinin bakışı da âşığın kalbine saplanan yaralayıcı ok gibidir.
Wî go ku: bi xemze û bi awir
Xelqê dikuşin wekî bi keybur
Dedi ki: "Gamze ve gözleriyle
Okla öldürür gibi halkı öldürüyorlar" -543 (Açıkgöz, 2012, 47)

Sevgilinin gözleri mahmur bakışlarıyla bahsedilir. Bu süzgülün bakışlar âşığı da sarhoş eder. Mem ve Tacdin o mahmur bakışlardan dolayı sarhoş olup hasta düşmüşlerdir:

Mestane jî renga çeşme dildar
Mexmûr û siyah û mest û bîmar
Dilberin gözleri gibi mesttiler
Hasta, sarhoş ve karanlıktaydılar -603 (Açıkgöz, 2012, 52)

2.4. Nurlu

En çok değer verilen şeyler göz ile nur arasındaki ilişkiye benzetilir. Çünkü göz ışısız olmayacağı gibi kişi de dostu olmadan olmaz. Sıtî, Zin için gözünün nuru gibidir:

K'ey rûh û rewanê qelbê Zînê
Nûra beserê diyar û dînê
"Ey Zin'in gönlünün ruhu ve canı!
Görüşün, görmenin ve gözün nuru! -1270 (Açıkgöz, 2012, 104)

2.5. Uykusuz

Gözler dinlenmek için uyumaya muhtaçtır. İnsanın kalbi ve aklı rahat olunca rahat uyur ve gözleri kapanır. Ancak sevgili de âşığı için ağlar ve uykuyu unuttur. Mem hapiste iken Zin gözyaşları dökmekten uykusuz kalır ve gözün işi artık uyanık kalmaktır:

Bîdarî ye senete du çavan
Xwînxwarî ye xwarina hinavan
Her iki gözün sanatı uyanık kalmaktır
İçimin gıdası da kan içmektir -1863 (Açıkgöz, 2012, 151)

2.6. Sürmeli

Göze ait güzellik yönlerinden biri de sürme çekilmesidir. Gözü daha güzelleştirmek ve belirgin hale getirmek, gözün parlaklığını arttırmak (Tolasa, 2001, 296) için yapılır. Ayrıca sürme, gözün görüş ve basiret

gücünü arttırır(Tarlan, 1998, 500). Emir, Zin'le konuşurken onun gözüne çektiği sürme ile Mem'i kendine âşık ettiğini söyler. Bu sürmeli gözleri gördükten sonra âşık olduğunu belirtir:

*Ew surme di çavê wî te keşa
Hetta tu nedî wî dil neêşa
O sürmeyi gözüne sen çektin
Seni görmezden evvel kalbi ağrımadı. -2020 (Açıkgöz, 2012, 164)*

2.7. Ceylan gözü

Gözler renkleri ve güzellikleriyle daha çok ceylanların gözlerine benzetilir. Gözlerin ahuya benzetilmesi, ahunun gözlerinin siyah ve iri olması münasebetiyledir(Çeçen, 2008, 120). Ceylan bakışlı, tabiri de süzgün ve tatlı bakışlı anlamında kullanılır(Tuğlacı, 1985, 401). Mem, emirin bahçesinde gördüğü Zin'i tarif ederken ceylan gözlü olduğunu söyler:

*Ahûyê spî û çav di reş bûn
Biskêd siyah û bêhnê di xweş bûn
Beyaz bir ceylandı, gözleri karaydı
Zülüfleri siyah, kokusu güzeldi - 1624*

3. SAÇ

Edebiyatta "mû", "gisû", "zülûf" gibi adlar altında birçok yönden ele alınır. Zülûf, "yüzün iki yanından sarkan saç lülesi"ne verilen isimdir(Pala, 2009, 495). Şekil yönünden yılan, ejderha, ip gibi varlıklara, koku yönünden misk anbere, renk yönünden siyah oluşuyla akşam, gece ve küfür gibi varlıklara benzetilir(Pala, 2009, 384-385; Bkz. Tûsî, 1388, 320). Sevgilinin zülûf ve perçemleri, şekil itibarıyla çengele benzediği için, aşk yolunun ızdırap ve çilesini temsil eder(Çapan, 2005, 157). Zülûf, sevgilinin âşığı etkileyen unsurlarındandır. Yüz, güzelliğiyle resim ve tabloya benzediği için resmin mekanı olan Çin ile birlikte de anılır(Tolasa, 2001, 93). Saç, genellikle şekil, renk ve koku yönüyle ele alınır(Tolasa, 2001, 159-161).

Sûfi terminolojisinde "zulmün küfür karanlığına" kinaye olarak kullanılır. Zülûf, sevgilinin yüzündeki perdedir. Varlıklardan her biri hakiki varlığın yüzündeki peçe ve perdedir. "Zülfü açmak", süluk ve riyazet esnasında "sâliklere gelen vahdet tecellisinin nurlarının zuhuru"dur(Seccadî, 2007, 525-526). Ayrıca "Allah'ın sıfatlarının görüldüğü âlem, Allah'ın gaybi hüviyeti" manalarını da ifade eder(Artun, 2010, 196).

Hanî'nin mesnevisinde saç unsuru, temel olarak dokuz anlamda kullanılmıştır:

3.1. Kokusu

Edebiyatta sevgilinin saçları misk pazarı gibidir(Pala, 2009, 324). Renk ve koku bakımından misk, müşk ve anbere benzetilir(Zavotçu, 2012, 308). Zülüfler de saçın bir parçası olarak güzel kokusuyla öne çıkarlar. Sevgili ile âşık arasında irtibatı sağlayan şey, aslında saçın kokusudur. Rüzgar bu zülüflerin kokusunu âşığa ulaştırır. Mirin bahçesinde Zin'le buluşan Mem, Zin'i tarif ederken zülüflerinin kokusunun güzel olduğunu söyler:

*Ahûyê spî û çav di reş bûn
Biskêd siyah û bêhnê di xweş bûn
Beyaz bir ceylandı, gözleri karaydı;
Zülüfleri siyah, kokusu güzeldi -1624 (Açıkgöz, 2012, 132)*

Yine divân şiirinde en çok sözkonusu edilen koku ve maddelerden biri de misktir(Pala, 2009, 324). Misk kokusunun da en güzel olanı Tatar miskidir. Bu nedenle âşık için sevgilinin saçı, en güzel koku türü olan Tatar miski gibi kokar:

*Dîtin du kezî ji muşkê Tatar
Manendê du ser bi muhrê şehmar
Tatar miskinden iki saç örgüsü
İki başlı bir şahmaran mührü gibiydiler -1637 (Açıkgöz, 2012, 133)*

3.2. Siyahlığı

Saçın rengi kişinin genç veya yaşlı oluşunu gösterir. Edebiyatta her zaman siyah olarak geçer(Tolasa, 2001, 161). Siyah saç genç olmayı, beyaz saç ise yaşlılığı gösterir. Hanî, Sîti ve Zin'in düğün hazırlığı

yaparken süslenmelerinden ve güzelliklerinden bahsederken saçlarını siyah olarak niteler. Bu da güzelliğin ve gençliğin en üst noktasında olduklarını gösterir:

*Elmas û zumerred û mirarî
Xal û xet û turreyêd-i tarî
Elmaslar, zümrütler, inciler,
Benler, ayva tüyleri ve kapkara saçlar -966 (Açıkgöz, 2012, 80)*

Saçların çok siyah olduğunu ve dolayısıyla güzel ve genç olduğunu vurgulamak için saç geceye benzetilir:

*Çîn çîn bike turreyêd-i şebrenç
Gul gul veke 'arizêd-i gulrenç*

*Gece rengi gibi saçlarım büklüm büklüm yap
Gul yanağım da güller gibi yap -1223 (Açıkgöz, 2012, 101)*

Saçın örülmüş hali olan zülûf de aynı şekilde siyah olarak anılır:

*Ahûyê spî û çav di reş bûn
Biskêd siyah û bêhnê di xweş bûn
Beyaz bir ceylandı, gözleri karaydı;
Zülüfleri siyah, kokusu güzeldi -1624 (Açıkgöz, 2012, 132)*

3.3. Örülmesi

Saç kıvrım kıvrım oluşuyla, düğüm ve büklümleriyle çember, halka vs. şeylere benzetilir(Tolasa, 2001, 169). Edebiyatta büklüm ve kıvrım anlamı için bazen çîn kelimesi kullanılır(Pala, 2009, 103). Saç, büklümleriyle "dal" harfini andırır(Pala, 2009, 105). Saç güzellik unsuru olarak lüleli ve büklümlü olmalıdır. Bu şekilde âşığı etkiler. Saçların süsü, büklüm büklüm ve kıvrımlı olması olduğu için etraftakiler Zin'i teselli etmek için eksisi gibi mutlu olmasını, Mem'e kavuşamadığı için üzülmemesini, kalkıp süslenmesini ve yine saçlarının büklüm yapmasını söylerler:

*Çîn çîn bike turreyêd-i şebrenç
Gul gul veke 'arizêd-i gulrenç*

*Gece rengi gibi saçlarım büklüm büklüm yap
Gul yanağım da güller gibi yap -1223 (Açıkgöz, 2012, 101)*

Saçın halkaları gönül çalıcıdır. Sevgili âşığı kendine bağlamak için açık saçlarını tekrar halka yapmalı:

*Me'zûn bike turreyêd-i terrar
Da hukum bikin lî şah û xundkar
Gönülleri kapalı saç halkalarına izin ver
Şahlara ve hünkârlara hüküm etsinler -1236 (Açıkgöz, 2012, 101)*

*Biskan tu ji xemriyan cuda ke
Zulfan şe ke pêkve ber hewa ke*

*Zülüflerini örgülerinden saç
Zülüflerini tara, hepsini havaya savur -1225 (Açıkgöz, 2012, 52)*

3.4. Yılan

Saçlar yüz güzelliğini tamamlayan bir parça olarak âşığı etkilediği ve etkisi altına aldığı için kıvrımlarıyla bir yılan benzettir(Pala, 2009, 384). Bu benzetmede uzunluk ve siyahlık ön plandadır(Tarlan, 1998, 527). Tabii şekil ve renk benzerliğinin dışında etki özelliğini de unutmamak gerekir. Yılanın öldürücü özelliği gibi saçların kıvrımları da âşığı adeta öldürür:

Ev müyemiyan û margesû

Ev çardesale çarebrû

Bu kıl belliler, yılan saçlılar

Bu on dört yaşındaki dört kaşlılar. -1022 (Açıkgöz, 2012, 101)

Saçın iki büklümü iki başlı bir yılan benzettir:

Dîtin du kezî ji muşkê Tatar

Manendê du ser bi muhrê şehmar

Tatar miskinden iki saç örgüsü

İki başlı bir şahmaran mührü gibi diler -1637 (Açıkgöz, 2012, 133)

3.5. Akrep

Şekil açısından her uzuv benzer bir varlığa benzetilir. Saçın da uzun ve iki taraflı örülmesi, şekil ve etki açısından akrebi akla getirmektedir. Ayrıca yüz, aya benzetilince saç da gökyüzündeki akrep burcuna benzer (Tolasa, 2001, 169). Yüzün iki yanından sarkan zülüfler âşığı çok etkilediği için öldürücü akrebin iki koluna benzetilir. Bu akrep kollarıyla âşığın el ve ayağını bağlar ve onu sokar:

Zulfa te li dest û pe wî bestî

'Eqreb-sifeta dilê wî gestî

Senin zülüflerin onun el ve ayaklarını bağladı

Ve bir akrep gibi onun kalbini soktu -2021 (Açıkgöz, 2012, 164)

3.6. Zincir, taç

Divan şiirinde âşığın çektiği gam ile sevgilinin saç zincire benzetilir (Pala, 2009, 493). Zülüfler halkalar halinde örülünce zincire benzerler. Mem'in hapse girmesinden üzülen Zin'i teselli etmeye çalışanlar, güzelliğini tekrar ortaya çıkarması için zülüflerini zincir gibi salmasını ve altında taç yapmasını söylerler:

Zulfan veke da bibin muselsel

İklîl-i li cebhetê mukellel

Zülüflerini sal zincir gibi olsunlar

Altında süslü taç gibi dursunlar -1224 (Açıkgöz, 2012, 101)

3.7. Şiraze:

Şiraze, sahafların kitabın iki tarafına vurdukları parçadır. Kitap, defter ve benzeri şeylerin alt kısmını yapıştırmak için kullanılır (Muîn, 1992, I. Cilt, 970). Saç ve şiraze arasında pekiştirme, sağlamlaştırma yönüyle benzerlik vardır. Zülüfler, benlerle beraber güzelliği pekiştiren bir unsur olarak kitabın yapraklarını bir arada tutan şiraze benzettir. Bu açıdan Güzelliği Kur'an' kitabına benzeten Hanî, zülüfleri de bu kitabı sağlamlaştıran şiraze benzettir:

Pewende bike pekve zulf û xalê

Şiraze ke Mushefa cemelê

Zülüf ve benlerini birlikte bağlayıp

Güzellik Kur'an'ın şirazesini eyle. -1230 (Açıkgöz, 2012, 101)

3.8. Süslenmesi

Saç, yüzün güzelliğini tamamlayan önemli bir unsur olduğu için bir bayanı güzelleştirmek onun saçını süslemeyi ve taramayı gerektirir. Tacdin ve Sîti'nin evlilikleri kesinleşince Sîti'nin saçını süslemek üzere süsleyici hizmetçiler gelir. Hanî, burada meşşate kelimesini kullanır ki bu da saç tarayıcı ve süsleyici kadın demektir (Tûsî, 1388, 854; Enverî, 1383, 1494). Bu süsleyici kişiler kadınların saçlarını nazik ipler gibi örerdiler, mücevher tanelerini veya altın sikkelerinin onlara asarlardı (Musahib, 1381, II. Cilt, 2. Bölüm, 2777).

Meşşate û daye û perestar

'Işqê kirî cumle germazar

Saç süsleyici, dadı ve nedimeler

Aşk hepsini coşturmuştu. -947 (Açıkgöz, 2012, 79)

3.9. Savrulması

Yüz güzelliğinin tamamlayıcısı saçtır. Kakül, zülûf ve perçemler yüzün etrafında güzel görünmesini sağlarlar. Mem ve Tacdin, nevrudza kendilerini kız gibi göstermek için saçlarını kakül ve perçem yapmış ve yaymışlardır. Çünkü maşuk bazen dikkat çekmek için onu açıp savurur. Saç savurulmasıyla da ayrı bir çekiciliğe sahip olur:

*Kağul kiribûne turre her sû
Perçem kiribûne zulf û gêsû*

Kâkülleri her tarafa yayılmış.

Perçemlerini zülûf ve saç gibi salmışlardı -520 (Açıkgöz, 2012, 45)

*Gesûvekirî bi tayê terpoş
Ser ta bi qedem hemî siyehpoş*

Saçlarını çözmüşler, başı fesliler,

Baştan ayağa hepsi karalar giymişlerdi -2282 (Açıkgöz, 2012, 184)

Biskan tu ji xemriyan cuda ke

Zulfan şe ke pêkve ber hewa ke

Zülüflerini örgülerinden saç.

Zülüflerini tara, hepsini havaya savur -1225 (Açıkgöz, 2012, 101)

SONUÇ

Ahmed-i Hanî'nin Mem ve Zin mesnevisinde, hikâyenin bayan kahramanları Zin ve Sıti adıyla iki bayan olduğu için hikâye boyunca onların güzelliklerine daha çok değinilebilmiş ve bunlarla pek çok benzetmeye başvurulmuş ve çok sayıda edebi sanat sergilenmiştir. Güzellik unsurlarından burada ele aldığımız üç temel unsur olan yüz, göz ve saç, edebiyatta geçen en yaygın yönleriyle işlenmiştir. Bu unsurlarla ilgili yapılan benzetmeler oldukça edebîdir. Mem ve Zin eseri, bu açıdan zengin bir mazmun kaynağıdır.

KAYNAKÇA

Açıkgöz, Namık (2012). *Ehmedê Xanî Mem û Zin*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Adak, Abdurrahman (2014). *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, İstanbul: Nûbihar Yayınları.

Artun, Erman (2010). *Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Bozarslan, M. Emin (1990). *Mem û Zin*. İstanbul: Hasat Yayınları.

Ceylan, Ömür (2007). *Tasavvufî Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Çapan, Pervin (2005). *Şeyhî Galib'de Ateş İmajına Dair*. İstanbul: Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi, S. 12, s. 137-166.

Çeçen, Halil (2008). *Fıtnat Hanım Divanı*. Ankara: Bizimbüro Basımevi.

Enverî, Hasan (1383). *Ferheng-i Kinâyât-ı Suhen*. Tahran: İntişârât-ı Sohen. 2 Cilt.

_____ (1383). *Ferheng-i Rûz-ı Suhen*. Tahran: Sohen Yayınları.

İsen, Mustafa ve diğerleri (2009). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Musâhib, Çulamhuseyin (Editör) (1381). Tahran: *Dairetü'l-Meârif-i Fârisî*. 3 Cilt.

Muîn, Muhammed (1992). *Ferheng-i Fârisî*. 6 Cilt. Tahran: İntişârât-ı Emîr Kebîr.

Pala, İskender (2009). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları,

Seccadî, Seyyid Cafer (2007). *Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü* (Çev. Hakkı Uygur). İstanbul: Ensar Neşriyat.

Tolasa, Harun (2001). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Tarlan, Ali Nihat (1981). *Fuzuli Divanı Şerhi*. İstanbul: Akçağ Yayınları.

Tuğlacı, Pars (1985). *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Cem Yayınevi.

Tûsî, Muhammed Emin Edib (1388). *Ferheng-i Lüğat-ı Edebî*. 2 Cilt. Tahran: İntişârât-ı Encümen-i Tervic-i Zeban ve Edeb-i Fârisî-yi İrân.

Üstüner, Kaplan, (2007). *Divan Şiirinde Tasavvuf*. Ankara: Birleşik Yayınevi.

Zavotçu, Gencay (2012). *Divan Şairlerinden Gazeller*. Kocaeli: Umuttepe Yayınları.